

NIKU Tema 49

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner i
Lillesand kommune, Aust-Agder 2013

May-Liss Bøe Sollund

NORSK INSTITUTT FOR KULTURMINNEFORSKNING

NIKU

Norsk institutt for
kulturminneforskning

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner i
Lillesand kommune, Aust-Agder 2013

May-Liss Bøe Sollund

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

NIKU har sitt hovedkontor i Oslo og distriktskontorer i Bergen, Oslo (Gamlebyen), Tromsø, Trondheim og Tønsberg.

Publikasjoner

Som selvstendig stiftelse har vi valgt å avslutte tidligere serier og etablerer fra 2003 to nye serier som hver nummereres fra 1 og oppover.

- NIKU Rapport er den rapportering som overleveres oppdragsgiver etter fullført prosjekt. Serien kan ha begrenset opplag og distribusjon.
- NIKU Tema omfatter det vide spekter av kulturminnefaglige områder som instituttet arbeider med og henvender seg i hovedsak til forsknings- og fagmiljøer samt forvaltning.

Sollund, M.-L. B. 2014. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2013.

– NIKU Tema 49. 20 sider.

Oslo, mars 2014

NIKU Tema 49

ISSN 1503-4909

ISBN 978-82-8101-209-7 (trykt)

ISBN 978-82-8101-210-3 (elektronisk)

Rettighetshaver ©: Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaksjon: Kirsten Kolsberg

Design og grafisk produksjon: Fladby as

Opplag: 200

Trykk: www.fladby.no

Trykt på miljøpapir

Publikasjonen er også tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse:

NIKU

Storgata 2,

Postboks 736 Sentrum

N-0105 Oslo

Tlf.: 23 35 50 00

Faks: 23 35 50 01

www.niku.no

Prosjektnr.: 15621168

Oppdragsgiver: Riksantikvaren

Tilgjengelighet: Åpen

Ansvarlig signatur: Inge Lindblom

Sammendrag

Sollund, M.-L. B. 2014. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2013. – NIKU Tema 49. 20 sider.

Rapporten beskriver omfanget av tap og skader påført 202 fornminner (automatisk fredete kulturminner) i Lillesand kommune, Aust-Agder i perioden 2008-2013. Kontrollregistreringene omfatter et utvalg av kulturminnene registrert i 1980 i forbindelse med utarbeidelse av Økonomisk kartverk for Lillesand. Kulturminnenes tilstand, arealbruk i områdene kulturminnene ligger i og kartfestingens kvalitet er dokumentert. I de tilfeller der de kontrollerte kulturminnene er skadet eller fjernet, er det også identifisert hvilke tiltak som har forårsaket dette. Registreringen er utført i henhold til Norsk Standard; «NS 9450 Automatisk fredete fornminner. Registrering av tap og skade. Norsk Standard 1. utgave».

Lillesand kommune ble kontrollregistrert for første gang i 2003, for andre gang i 2008 og tredje gang i 2013. De periodiske kontrollregistreringene gjør det mulig å se endringer i henholdsvis fornminner, arealbruk og trusselbilde over en periode på 33 år (1980-2013). Resultatene fra 2013 viser at ingen fornminner er tapt i løpet av perioden 2008-2013, mens 16 er skadet.

Bygg og anleggsvirksomhet var den hyppigste årsak til skade på fornminner mens aktiviteter i forbindelse med hus, hage og fritid også hadde påført skader.

Oppdraget er utført på bestilling av Riksantikvaren som ønsker en kartlegging av årsakene til at den registrerte kulturminnebestanden desimeres.

Emneord: kulturminne – fredet – rapportering – miljøovervåking – desimering – kontroll – tap – skade – tilstand – Lillesand – Aust-Agder

Abstract

Sollund, M.-L. B. 2014. Prehistoric sites and monuments in present-day landscape. A report on the state of preservation of protected monuments in the municipality of Lillesand in Aust-Agder County, anno 2013. – NIKU Tema 49. 20 pages. In Norwegian.

The report describes the extent of damage inflicted on protected prehistoric monuments in Lillesand municipality in Aust-Agder County between 2008 and 2013. Archaeological monuments in the area were originally surveyed and described in 1980. An initial control survey in Lillesand was undertaken in 2003, a second in 2008 and a third in 2013. By combining the three sets of information, it has been possible to produce a comprehensive assessment of how the monuments had fared in the course of this period. The 2013 survey showed that no sites had been destroyed during the five years since the last control survey, whereas 16 objects had suffered some kind of damage.

Most of the damage was caused by activities done by construction activities and activities connected with gardening and leisure.

The three surveys concerning the problem of monument attrition are a part of a nationwide investigation, initiated and funded by the Norwegian Directorate for Cultural Heritage.

Keywords: cultural heritage site – protected – reporting – monitoring – survey – control – loss – damage – condition – Lillesand – Aust-Agder

Forord

Periodiske kontrollregistreringer av tap og skade er ledd i Riksantikvarens overvåking av automatisk fredete kulturminner. Kontrollarbeidet i Lillesand kommune, Aust-Agder ble utført i mai 2013. Arbeidet ble gjennomført av prosjektleder May-Liss Bøe Sollund, Jan Brendalsmo, Alma Thuestad og Kristin Os. Alle er arkeologer ved NIKU.

Oslo, mars 2014

May-Liss Bøe Sollund

Innhold

Sammendrag	3
Abstract	3
Forord.....	4
1 Innledning	5
2 Bakgrunn	5
3 Hovedresultater	6
4 Presentasjon av området	7
4.1 Lillesand kommune, Aust-Agder.	7
4.2 Tidligere registreringer	7
5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer	12
5.1 Kontroll av kartfestingen	12
6 Resultat av kontrollen	12
6.1 Tilstandsendring i perioden 2003-2008	12
6.2 Areal og arealbruksendring	12
6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 2003-2008	12
6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 2003-2008	14
6.5 Utviklingen 1980 - 2003 - 2008 - 2013	18
7 Tendenser i trusselbildet	18
8 Konklusjon	19
9 Kilder	19

Vedlegg

1 Innledning

Fornminnene i Norge har vært underlagt juridisk vern helt siden 13. juni 1905 da «Lov om Fredning og Bevaring af Fortidslevninger» ble vedtatt. Denne loven er senere endret og revidert, senest i 2009 i takt med endringer i samfunnet og erkjennelsen av nye fornminnetyper. Bakgrunnen for fredningsloven av 1905 var først og fremst å beskytte gjenstandsmaterialet som finnes i fornminnene mot ufaglig utgravning. Senere er fornminnene som landskapselement blitt viktigere. Dette fremgår av kulturminneloven av 1978 § 19, der det slås fast at departementet kan frede et område rundt selve fornminnet så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av det i landskapet. Likevel har tiltak som utbygging og nydyrking gjennom tidene ført til at svært mange fornminner er skadet eller fjernet. Dette har også i stor grad skjedd etter 1905.

2 Bakgrunn

Undersøkelsen er utført av NIKU etter bestilling fra Riksantikvaren. Prosjektet «Kontrollregistrering av automatisk fredede kulturminner (fornminner)» ble igangsatt i 1997 med fokus på desimeringshastigheten for denne type kulturminner. Fra 2001 har prosjektet «fortidens minner i dagens landskap» vært en del av Riksantikvarens miljøovervåkingsvirksomhet. Formålet med overvåkingsprosjektet er å skaffe oversikt over utviklingen med hensyn til tap av og skade på kulturminnene samt å finne fram til årsakene for disse faktorene. I overvåkingsprogrammet overvåkes det i alt 16 kommuner over en tidsperiode på fem år. Første omdrev av kontrollregistreringen ble avsluttet i 2004. Da var alle de 16 utvalgte kommunene kontrollregistrert for første gang. Resultatene for første omdrev er publisert i en artikkel i tidsskriftet *Viking* (Sollund 2008).

I 2005 startet så arbeidet med omgang nummer to av kontrollregistreringer i kommunene. Det ble avsluttet i 2009. Resultatene for andre omdrev er publisert i en artikkel i tidsskriftet *Conservation & Management of Archaeological Sites* (Sollund and Holm-Olsen 2013).

NIKU er nå i gang med tredje omdrev av kontrollene, som ble påbegynt i 2010, og som vil bli avsluttet i 2014.

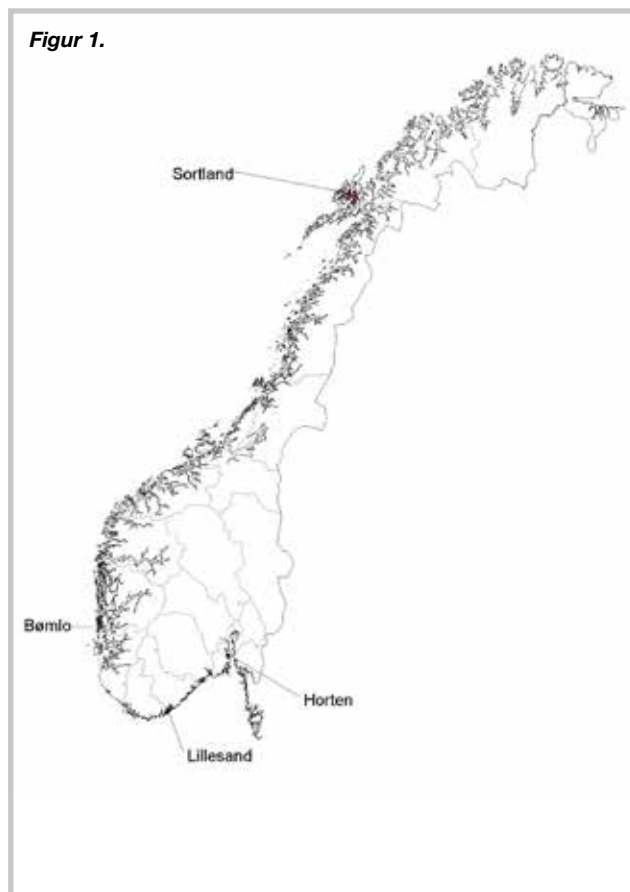
Overvåkingen gjennomføres for at vernemyndighetene skal få en oversikt over det årlige tap og skade på automatisk fredete arkeologiske kulturminner i utvalgte områder.

Det er publisert rapporter for alle kontrollregistreringene (se www.niku.no).

3 Hovedresultater

Kontrollregistreringen i 2013 omfattet kommunene Bømlo i Hordaland, Horten i Vestfold, Lillesand i Aust-Agder og Sortland i Nordland. Resultatene for tredje kontrollregistreringsrunde er som følger (figur 1 og 2):

Bømlo, Hordaland	Kontroll av 244 fornminner, registrert i 1987, kontrollert i 2003 og 2008
Horten, Vestfold	Kontroll av 107 fornminner, registrert i 1976, kontrollert i 2003 og 2008
Lillesand, Aust-Agder	Kontroll av 202 fornminner, registrert i 1980, kontrollert i 2003 og 2008
Sortland, Nordland	Kontroll av 213 fornminner, registrert i 1976, kontrollert i 2003 og 2008

Figur 2. Gjennomsnittlig årlig tapte og skadete fornminner i de fire kommunene som ble kontrollregistrert i 2013.

Sum pr. år tap og skade, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Prosent
Bømlo	2008-2013	0,66
Horten	2008-2013	0,19
Lillesand	2008-2013	1,58
Sortland	2008-2013	0,37

Tap pr. år, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Antall	Prosent
Bømlo	2008-2013	0	0
Horten	2008-2013	0	0
Lillesand	2008-2013	0	0
Sortland	2008-2013	0,2	0,09

Skade pr. år, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Antall	Prosent
Bømlo	2008-2013	1,6	0,66
Horten	2008-2013	0,2	0,19
Lillesand	2008-2013	3,2	1,58
Sortland	2008-2013	0,6	0,28

4 Presentasjon av området

4.1 Lillesand kommune, Aust-Agder

Lillesand kommune er en kystkommune og hadde i 2013 10100 innbyggere og innbyggertallet har vært stigende siden 1956. Ca. 67 % av innbyggerne bor i tettsteder. Lillesand er en attraktiv kommune for ferie og fritid og antall fritidseiendommer er i overkant av 1700. En samlet næring i Lillesand omsetter for nærmere 1 mrd. kroner årlig. Av disse kommer nærmere 300 millioner fra turistrelaterte aktiviteter innen handel, håndverk og reiselivsnæringer.

4.2 Tidligere registreringer

Kulturminnene i Lillesand ble registrert for Økonomisk kartverk (ØK) i 1978 - 82. Arbeidet ble utført i regi av Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Denne registreringen bygde på opplysninger som gjennom tidene var kommet inn til museet i Oslo.

Under ØK-registreringene var det i hovedsak synlige gravminner, slik som gravrøysler og gravhauger, som ble registrert. Dette er kulturminnetyper som tidligere har vært svært synlige i terrenget og som det er knyttet mye tradisjon til. Gravminnene var derfor godt kjent blant lokalbefolkningen, især i tidligere tider da tradisjon ble muntlig overlevert.

Også i dag er det gravrøysene som er den fornminnetypen som er lettest å få øye på. De fleste ligger på øyer og knauser ut mot havet eller langs Blindleia og enkelte av dem er fremdeles uten vegetasjon (figur 3).

Figur 3. To av gravrøysene på Huholmen, id 11831. Foto: NIKU 2013.

Flere av røysene er både store og svært synlige i terrenget på nært hold. Røysene er for øvrig vanskeligere å oppdage på avstand fordi de ligger skjult blant kratt, busker og trær (figur 4).

Noen av røysene ligger også i tilknytning til hytteområder og det kan se ut til at stein fra røysene har vært et lett tilgjengelig byggemateriale til grunnmurer, terrasser og trapper (figur 5).

Der gravrøysene ligger i tilknytning til boliger og hytter

ser man ofte at de har blitt brukt som lagringsplass (figur 6), avfallsplasser eller er ombygd.

Ett av de flotte gravfeltene i Lillesand ligger i Kalvehagen på Kjøstveit. Feltet består av ti runde gravhauger og en bauta. Lokaliteten ligger på høydedraget på vest-siden av Kjøstveitkilen (figur 7).

Kleber er en myk og lett formbar steinart. I tillegg er den varmebestandig. Den ble derfor brukt til blant annet å lage støpeformer, lamper og kokekar. Den var svært

Figur 4. Gravrøys, id 21997-2, er en av fem gravrøysler som ligger på Hæstad ut mot Kinnesund. Røysa er 12 meter i diameter og har en høyde på minst 1,5m. I beskrivelsen fra 1980 står det at den ligger høyt og fritt med vidt utsyn. Foto: NIKU 2013.

Figur 5. Gravrøys på Åkerøya, id 51520. Røysa ligger på toppen av knausen ved furutreet. Foto: NIKU 2008.

Figur 6. Bauta, id 12303-4, og vedstabler på Kleivsmoen. Bautaen er en av tre i et gravfelt der det også ligger to gravhauger. Foto: NIKU 2013.

Figur 7. Tre av gravhaugene i Kalvehagen på Kjøstveit, id 80015. Foto: NIKU 2013.

Figur 8. Stien opp til klebersteinsbrudd i Hisåsen, id 58401. Foto: NIKU 2008.

mye brukt i jernalderen og i middelalderen. Det er registrert seks klebersteinsbrudd i Lillesand. Utbredelsen av klebersteinsbrudd som vi kjenner til i kommunen er således stor sammenlignet med andre kommuner. Alle ligger på Hisåsen og Gitmark. Ett av dem er omtalt i tyske turistguider og er godt besøkt, noe som har medført at stien opp til bruddet er velbrukt (figur 8). De øvrige ligger langt fra dagens veier og er ikke mye besøkt. Avfallshaugene av kleberskår er også i ferd med å gro igjen (figur 9).

Alle de lokalitetene som ble registrert i 1987 ble beskrevet og kartavmerket. I dag er alle disse registreringsrapportene digitalisert, og både verbalbeskrivelsen og kartavmerkingene ligger inne i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden.

Etter at ØK-registreringen fant sted er det også foretatt en del registreringer i regi av Aust-Agder fylkeskommune i forbindelse med anlegg av store veiprosjekter, reguleringsplaner, nydyrkingssaker og diverse andre type saker.

Slike registreringer gjøres fortløpende når det kommer inn plansaker til fylkeskommunen.

I 2003 ble det foretatt en kontroll av 209 av de registrerte fornminnene i kommunen (Sollund 2004). Lillesand er en av de 16 kontrollkommunene der fornminnene skal kontrolleres hvert femte år. Resultatet fra denne undersøkelsen viste at seks fornminner var fjernet og 15 var skadet, mens ytterligere ett fornminne ikke ble gjenfunnet. Ett av de fjernede fornminnene var frigitt (dvs. at det var gitt dispensasjon fra Lov om fornminner) og fagkyndig arkeologisk undersøkt. Det var gått 23 år mellom førstegangsregistreringen i 1980 og kontrollregistreringen i 2003.

I 2008 ble de resterende 203 fornminnene igjen kontrollert. I femårsperioden etter siste kontroll var ett fornminne tapt og 15 skadet, og det var nå tre fornminner som ikke ble funnet igjen.

Figur 9. Klebersteinsbruddet på Gitmark, id 42726, der man tidligere kunne se kleberavfall, hakke- og meiselspor samt uferdige gryteemner i bergveggen. Foto: NIKU 2013.

5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer

5.1 Kontroll av kartfestingen

Alle rapporter fra tidligere registreringer i Lillesand kommune er innskrevet i Askeladden (Riksantikvarens database over alle registrerte og fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge) og samtlige kartavmerkinger er digitalisert og har unike identitetsnumre (Id) i databasen. Før kontrollarbeidet ble igangsatt var utdrag av informasjonen i Askeladden som omhandlet automatisk fredete kulturminner (fornminner) i kommunen eksportert fra databasen via en utsjekksmulighet som ligger i Askeladden.

Innsamling av data for stedfesting har blitt utført med feltdatasamler av typen Trimble TDS Nomad og CPOS-GPS av typen Altus APS3, samt ARCPAD programvare. Innmålingene ble, i den grad CPOS-nettet hadde dekning i det aktuelle området, innmålt med centimeters nøyaktighet. Registreringene ble foretatt med det elektroniske registreringsskjemaet for Askeladden som er utarbeidet av Riksantikvaren.

Det ble kun foretatt noen små justeringer av enkeltminnegeometrier fordi CPOS-nettet hadde svært dårlig dekning i det tidsrommet vi arbeidet i Lillesand.

6 Resultat av kontrollen

6.1 Tilstandsending i perioden 2008 – 2013

Det ble kontrollert 202 forminner i Lillesand kommune i 2013. Dette var de samme forminnene som ble kontrollert i 2008. Områdene der det skulle ligge tre gravrøyser ble nok en gang gjennomført uten at de kunne lokaliseres. Trolig er to av dem avmerket feil på flybildet, mens den tredje ligger i et område som er sterkt gjengrodd. En gravkiste som lå åpen i 1980 ble heller ikke funnet igjen. Dette var tidligere et beiteområde som har ligget brakk de siste ti-årene.

I løpet av de siste fem årene siden forrige kontroll er det 182 forminner som ikke har vært utsatt for noen fysiske endringer. Totalt har 16 forminner vært utsatt for tiltak i denne perioden, noe som har ført til at forminnene er skadet. Ingen forminner er tapt i løpet av disse fem årene (figur 10, 11 og 12).

6.2 Areal og arealbruksending

Bruksendingene i områdene der fornminnene ligger har vært svært få i de siste fem årene. De aller fleste fornminnene i Lillesand, omtrent 70 %, ligger i uproduktive områder som i Askeladden kategoriseres som marginalområder ved kysten, fjell/vidde eller uproduktiv skog.

6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 2008 - 2013

Tapte forminner

Innenfor denne kategorien finnes ingen forminner.

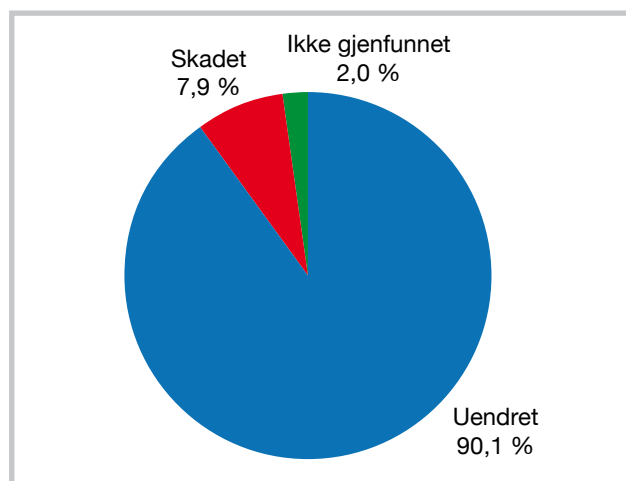
Tiltak i fornminnet eller i sikringssonen

Ulovlige tiltak i forminner omfatter alle typer inngrep som er egnet til å skade, flytte, forandre eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredete forminner (jfr. Kulturminneloven § 3). Ulovlige tiltak i sikringssonen omfatter alle typer inngrep som er utført innenfor fem meter av fornminnets synlige ytterkant (jfr. Kulturminneloven § 6).

Det er 16 forminner som er skadet og blant disse er det 15 gravhauger og en bautastein. Ved bautasteinen er det utført planering i sikringssonen.

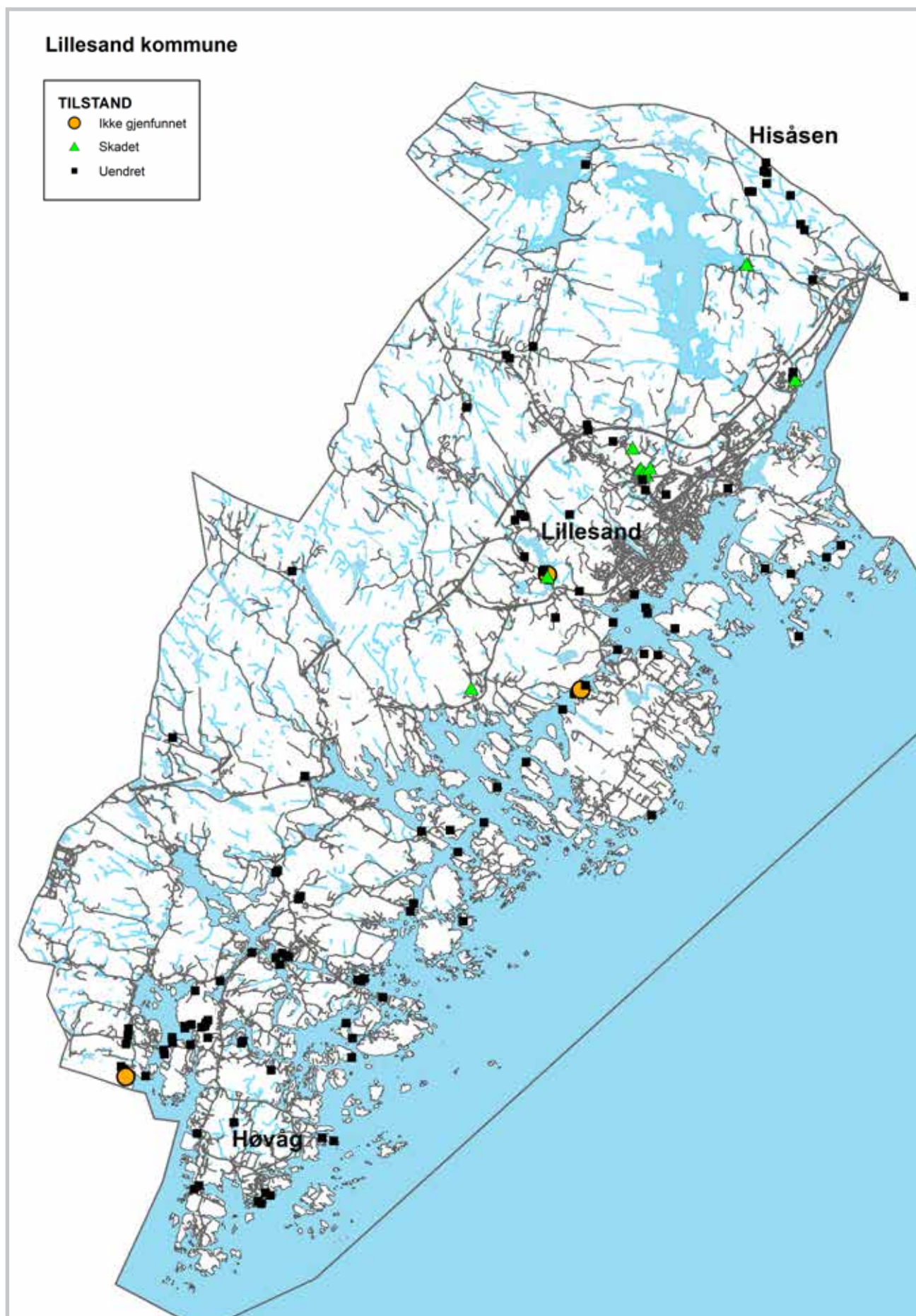
Figur 10. Tilstand for de registrerte forminnene i 2013 sett i forhold til tilstanden i 2008.

Kommune	Samlet antall	Uendret	Skadet	Ikke gjenfunnet
Lillesand	202	182	16	4

Figur 11. Tilstand for de registrerte forminnene i 2013 sett i forhold til tilstanden i 2008.

Figur 12. Kartet viser kontrollerte fornminner i Lillesand. Hvert felt kan omfatte flere enkeltminner. I felt der minst ett fornminne er skadet eller ikke gjenfunnet, er feltet markert som dette på kartet.

Figur 13. Antall skadete fornminner fordelt på skadeårsaker:

Kommune	Tidsrom	Jordbruk	Skogbruk	Bygg/anlegg	Hus/fritid	Natur
Lillesand	5 år	3	1	6	4	2

6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 2008-2013

Ved kontrollen ble det lagt vekt på å finne årsakene til at fornminner var skadet (figur 13). Betegnelsene for skadeårsaker følger terminologien i «NS 9450 Automatisk fredete fornminner. Registrering av tap og skade. Norsk Standard 1. utgave».

Jordbruk

Denne kategorien omfatter skader som kan oppstå som følge av blant annet pløying, dyrking, nydyrking, tildekking, planering, deponering av masse, husdyrhold, opparbeidelse av landbruks- og adkomstveier og lignende. I Lillesand var tre gravhauger skadet som følge av jordbruksaktiviteter. I alle tilfellene var det pløyd inntil gravhaugene (figur 14).

Skogbruk

Denne kategorien omfatter skader som oppstår i forbindelse med skogsdrift, som for eksempel nyplantning, markberedning, hogst, kjørespor/slitasje og skogsveier/adkomstveier. I Lillesand var en gravhaug skadet som følge av trefelling. Det ser ut til at toppen er utflatet, mulig for at en flismaskin kunne plasseres der. Haugen er dekket av flis.

Bygg- og anleggsvirksomhet, industri- og veiutbygging

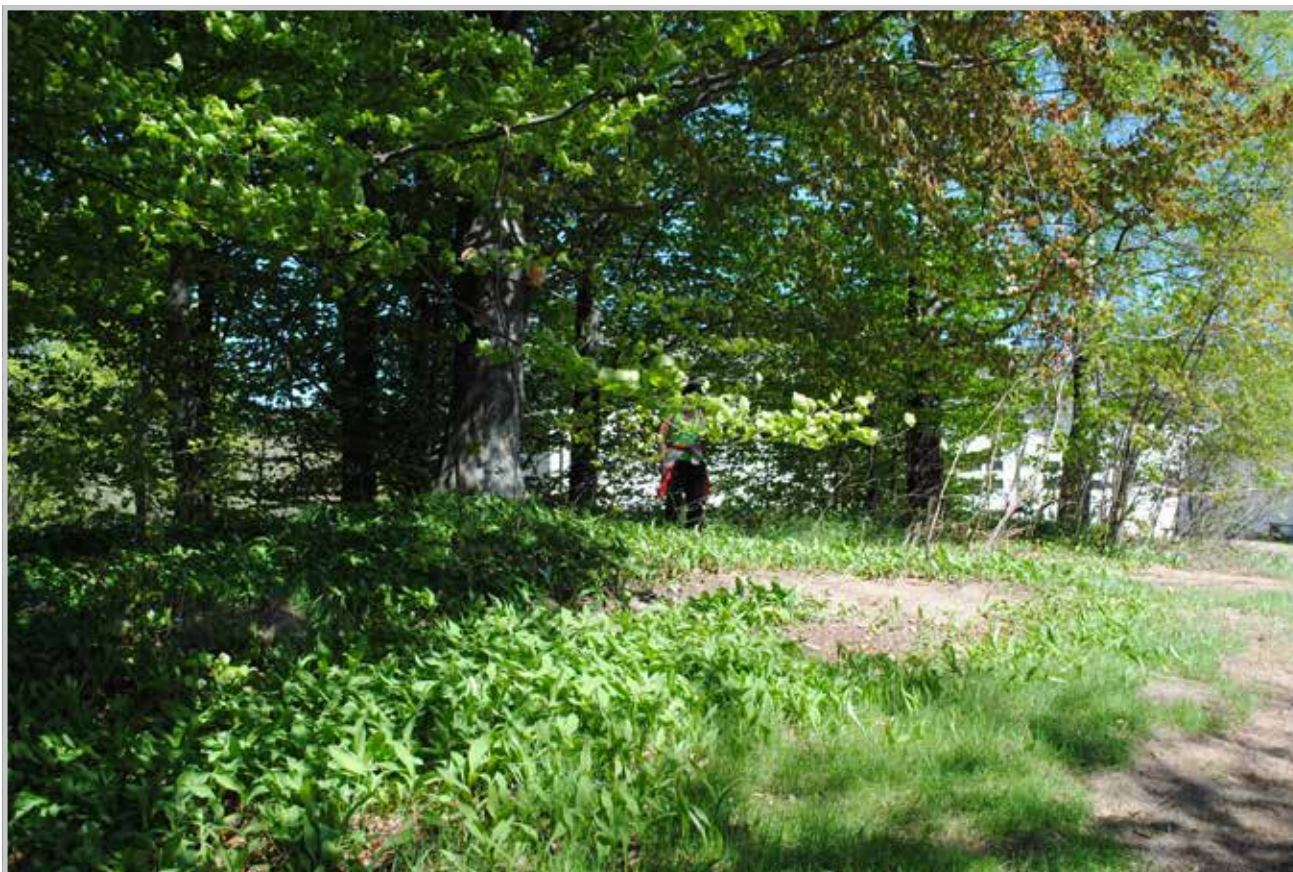
Herunder hører skader som oppstår i forbindelse med grøfter, vann- og avløpsledninger, tildekking (bl.a. i forbindelse med deponering av byggeavfall), innbygging, parkeringsplasser, slitasje (kjørespor i forbindelse med maskinell virksomhet/snørydding), veianlegg, kraftledningsstolper, kraftledninger under vann og adkomstveier (også i forbindelse med midlertidige adkomstveier under byggeprosessen). I Lillesand har seks av gravhaugene som ligger inne på kirkegårdsområdet fått skader av ulik art i forbindelse med arbeid eller vedlikehold av kirkegården (figur 15).

Figur 14. På Vatne ligger en gravhaug, id 51295, der det er pløyd helt inn til haugfoten. Foto: NIKU 2013.

Figur 15. Gravhaug, id 76697-4 på Vestre Moland kirkegård. Foto: NIKU 2013.

Figur 16. En av gravhaugene i Naturhagen på Møglestu, id 41940-1 ser ut til å være blitt planert i forbindelse med hagearbeid. Foto: NIKU 2013.

Figur 17. Ved bebyggelsen på Kalvell ligger en gravhaug der det er spor etter flere små gravinger, id 80132-1. Foto: NIKU 2013.

Figur 18. En av gravhaugene på kanten av sandtaket på Glamsland, id 80143. På grunn av erosjon er haugen i ferd med å rase helt ut. Foto: NIKU 2013.

Figur 19. Gravhaugen på Flatland, id 41500, ble første gang skadet av veiutbygging i 1887. På 1960-tallet ble veien utvidet og da kom steinpakningen i midten til syne. Nå er den i ferd med å rase ut på grunn av erosjon. Foto: NIKU 2013.

Husbygging og friluftsliv

Denne kategorien omfatter skader som følge av bl.a. nybygging eller utvidelser av boliger, campingplasser, hytteanlegg, hageanlegg, bryggeanlegg, garasjer, uthus, veiplaneringer (adkomstveier) og aktiviteter i forbindelse med friluftsliv. Tre gravhauger var skadet i forbindelse med slike aktiviteter. Alle ligger i tilknytning til boligområder. Området inntil en av dem var planert (figur 16), på en annen hadde det foregått bålrensing og ved den tredje var det foretatt mindre inngravninger flere steder (figur 17). I tillegg var det planert inntil en bauta.

Natur

Denne kategorien omfatter skader som skyldes naturlige årsaker som for eksempel rotvelt, flom, erosjon eller

bygging av dyrehi. I Lillesand er to gravhauger skadet av naturlige årsaker. Begge er skadet tidligere, men vind og vann gjør at de vegetasjonsløse partiene stadig raser ut (figur 18 og 19).

Ved kontroll av fornminner er det som regel vanskelig å dokumentere når de ulike tiltakene som har medført skade eller tap har funnet sted. Det er derfor ikke mulig å gi eksakte tall pr. år for hvor mange fornminner som er blitt berørt av tiltak. For at tallene skal ha utsagnsverdi og kunne brukes som sammenligningsmateriale i forbindelse med andre overvåkingsprosjekter, har vi likevel laget et estimat som beregner gjennomsnittlige tall for årlige skader på fornminnene i Lillesand (figur 20).

Figur 20. Gjennomsnittlige tall for årlig skade av fornminner fordelt på skadeårsak i løpet av de siste fem år

Kommune	Jordbruk	Skogbruk	Hus/fritid	Bygg/anlegg	Natur
Lillesand	0,6	0,2	0,8	1,2	0,4

6.5 Utviklingen 1980 - 2003 - 2008 - 2013

(figur 21 og 22)

I 2003, da den første kontrollregistreringen ble gjennomført, ble det oppdaget at seks enkeltminner var fjernet, hvorav ett var frigitt og fagmessig undersøkt. 34 var skadet. I tillegg var det ett fornminne som ikke ble gjenfunnet. I løpet av de 23 årene som var gått mellom registreringen og den første kontrollregistreringen var tapet pr. år i gjennomsnitt 0,12 % og skade var 0,31 %. Av menneskelige aktiviteter var det bygg- og anleggsvirksomhet samt hus- og fritidsaktiviteter som hadde forårsaket de største tapene. Bygg- og anleggsvirksomhet sto for de fleste skadene. Det var 209 fornminner som ble oppsøkt.

Ved undersøkelsen i 2008 ble de resterende 203 fornminnene oppsøkt. Ytterligere ett var tapt og 15 var skadet. Men denne gang var det tre fornminner som ikke ble gjenfunnet. Tapte fornminner pr. år utgjorde da 0,1 % og skadeprosenten var 1,49.

I perioden 2008-2013 var det ingen fornminner som var tapt men det var 16 fornminner som var skadet. Skadeprosenten på 1,58 % pr år er dermed den høyeste som er målt i løpet av kontrollrundene. Men tapsprosenten er den laveste som er målt.

7 Tendenser i trusselbildet

Fornminnene som er kontrollert i Lillesand ligger spredt i hele kommunen, men det er en overvekt av fornminner langs kysten og på øyene.

Under feltarbeidet har vi sett en klar tendens i utviklingen. Befolkningen bosetter seg i tettsteder der fornminnene utsettes for press. Omleggingen i jordbruket fører til færre beitedyr, og de fornminnene som ligger i utkantstrøk blir raskt dekket av brisk og lyng. Siden omtrent 70 % av fornminnene i Lillesand ligger i utmarksområder vil gjengroing etter vårt skjønn være den største trusselen for fornminnene i kommunen. Gjengroing forringer opplevelsen av kulturminnene og kulturlagens bevaringsforhold, og medfører at kulturminnene blir glemte. Dette kan påvirke historieforståelsen og lokalsamfunnets bevissthet om egen kulturarv samt forståelsen av at Lillesand hadde innbyggere som var helt avhengige av havet som næringsvei (figur 23).

Figur 21. Prosentvis årlig tap innenfor de ulike tiltakstypene.

Kommune	Periode	Skogbruk	Bygg,vei	Hus,friluft	Sammensatt	SUM
Lillesand	1980-2003	0,02	0,04	0,04	0,02	0,12
Lillesand	2003-2008		0,10			0,10
Lillesand	2008-2013					0

Figur 22. Prosentvis årlig skade innenfor de ulike tiltakstypene:

Kommune	Periode	Jordbruk	Skogbruk	Bygg,vei	Hus,friluft	Natur	Hærverk	Sammen-satt	SUM
Lillesand	1980-2003	0,02	0,04	0,17	0,02	0,02	0	0,04	0,31
Lillesand	2003-2008	0,20	0,10	0,20	0,20	0,10	0,69	0	1,49
Lillesand	2008-2013	0,30	0,10	0,59	0,39	0,20	0	0	1,58

Figur 19. Gravrøysa på Håverstangen, id 61889, som begynner å gro igjen. Foto: NIKU 2013.

8 Konklusjon

Kontrollregistreringen i Lillesand omfatter 202 fornminner. De fleste fornminnene er gravminner og steinbrudd. Omtrent 70 % av fornminnene ligger i utmarksområder.

I løpet av disse fem årene (2008 - 2013) er ingen fornminner fjernet mens 16 er påført en eller annen form for skade. Dette betyr at 1,58 % av det totale antallet fornminner som ble oppsøkt i 2013 har vært utsatt for en eller annen form for endring.

Aktiviteter i forbindelse med «bygg- og anleggsvirksomhet» er den sektoren som har forårsaket de fleste skadene. Vedlikehold og arbeid på kirkegården er den hyppigste årsak til skade under denne kategorien.

Den største trusselen for fornminnene i kommunen ser ut til å være gjengroing. Dette vil blant annet bety at opplevelsesverdien av fornminnene i Lillesand forsvinner eller blir forringet.

9 Kilder

Askeladden. *Kulturminneregister*. Riksantikvaren.

Lovdata.no: *Lov om Kulturminner av 9. juni 1978* (lest 10.1.2014)

Norsk Standard: *Automatisk fredete kulturminner - Registrering av tap og skade*. NS 9450, 1.utgave oktober 2003.

Sollund, May-Liss Bøe 2004: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2008*. – NIKU Tema 10. Oslo

Sollund, M.-L.B. 2008. Fornminner i fare - til alle tider. – *Viking. Norsk arkeologisk årbok 2008* (LXXI): s. 179-192. Oslo.

Sollund, May-Liss Bøe 2009: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2008*. – NIKU Tema 26. Oslo

Sollund, May-Liss Bøe and Holm-Olsen, Inger Marie 2013: Monitoring Cultural Heritage in a Long-Term Project: The Norwegian Sequential Monitoring Programme. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 15: 2. Maney Publishing.

St.meld. nr. 26 (2006-2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*. - Det kongelige miljøverndepartement.

St.meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*. – Det kongelige miljøverndepartement.

www.lillesand.kommune.no (lest 6.1.2014)

www.ssb.no/kommuner (lest 6.1.2014)

Vedlegg

Lillesand kommune 2013: Forminner som er skadet eller ikke gjenfunnet etter andre kontrollregistrering i 2008.

Id-nr	Kategori	Tilstand 2013	Endringsårsak 2013	Merknad
12154-1	Gravrøys	Ikke gjenfunnet		Må være helt gjengrodd dersom den er korrekt avmerket
21592-1	Gravkiste	Ikke gjenfunnet		Gjengrodd område
21593-3	Steinlegning	Ikke gjenfunnet		Trolig tapt
51213-1	Gravrøys	Ikke gjenfunnet		Må være feilavmerket. E.Skjelsvik har ikke vært der, kun fått opplysning
21593-1	Bauta	Skadet	Husbygging og friluftaktiviteter	Planert i sikringssone
41936-1	Gravhaug	Skadet	Husbygging og friluftaktiviteter	Bålbrenning - synlig varmepåvirket område på ca. 2,5 m i diameter
41940-1	Gravhaug	Skadet	Husbygging og friluftaktiviteter	Planert i forbindelse med hageopparbeiding
80132-1	Gravhaug	Skadet	Husbygging og friluftaktiviteter	Masse er fjernet
12218-5	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Pløying i sikringssone. Overgrodd
51602-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Pløying i sikringssonen
51295-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Rotvelt samt pløying i sikringssone
41500-1	Gravhaug	Skadet	Naturskade	Er i ferd med å rase ut i veien
80143-2	Gravhaug	Skadet	Naturskade	Ligger i raskant og har en tydelig erosjonskant
76697-1	Gravhaug	Skadet	Bygg/anlegg	Masse fjernet i flere mindre områder
76697-2	Gravhaug	Skadet	Bygg/anlegg	Gravd i haugen i forbindelse med skjøtsel av kirkegården
76697-3	Gravhaug	Skadet	Bygg/anlegg	Gravd i haugen (flere steder)
76697-4	Gravhaug	Skadet	Bygg/anlegg	Gravd i haug og masse fjernet på toppen. Kvist deponert i sikringssone
76697-5	Gravhaug	Skadet	Bygg/anlegg	Gravd i haugen. Utrasing av stein i kant av gravd område
76697-6	Gravhaug	Skadet	Bygg/anlegg	Gravd i haugen, tydelige traktorspor på og omkring haugen
41936-2	Gravhaug	Skadet	Skogbruk	Endret på toppen. Fundament for flismaskin?

NIKU Tema 49

ISSN 1503-4909

ISBN 978-82-8101-209-7 (trykt)

ISBN 978-82-8101-210-3 (elektronisk)

NIKU Hovedkontor
Storgata 2,
Postboks 736 Sentrum
N-0105 Oslo
Tlf.: 23 35 50 00
Faks: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no